

ΑΠΟΡΡΙΜΜΑΤΑ. ΝΑ ΤΑ ... ΑΠΟΡΡΙΨΟΥΜΕ;

ΔΑΒΙΔΟΥΔΗ Α.

2^ο Δημοτικό Σχολείο Πεύκων, Δ/ση Δυτικής Θεσσαλονίκης
e-mail: adavidoudi@sch.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

-«Τα σκουπίδια μας πνίγουν, οι φυσικοί πόροι μειώνονται, η θερμοκρασία της γης αυξάνεται...»

-«Και τι μπορώ να κάνω εγώ για όλα αυτά; Τίποτα δεν περνάει από το χέρι μου».

Αυτή η φράση στάθηκε η αφορμή να προβληματιστούμε και να αποφασίσουμε να τη διαψεύσουμε. Το μέλλον είναι στα χέρια όλων μας, αρκεί να το συνειδητοποιήσουμε. Και η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μας προσφέρει την κατάλληλη ευκαιρία ώστε να ευαισθητοποιήσουμε σχετικά τα παιδιά στην πιο κρίσιμη ηλικία, με ικανοποιητικά αποτελέσματα.

Με το πρόγραμμα λοιπόν αυτό προσπαθήσαμε να τα βοηθήσουμε να γνωρίσουν το πολύπλευρο πρόβλημα των σκουπιδιών, με στόχο να αποκτήσουν αρχές και στάσεις αειφορικές. Θελήσαμε μάλιστα να προχωρήσουμε ακόμη περισσότερο και να εμπλέξουμε στην όλη διαδικασία τόσο το άμεσο-οικογενειακό, όσο και το ευρύτερο περιβάλλον τους. Κι όλα αυτά με σύγχρονες παιδαγωγικές μεθόδους, μέσα από διαδικασίες που θα τους προσφέρουν τη χαρά της ανακάλυψης, τη δυνατότητα ανάληψης δράσης, του καθορισμού και επίτευξης στόχων.

Βασικός μας προσανατολισμός είναι να μάθουμε όλοι ότι η λύση είναι τα “3Α”: ΑΦΑΙΡΕΣΗ (μείωση της κατανάλωσης, άρα και των σκουπιδιών), ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΑΝΑΚΥΚΛΩΣΗ. Είναι κάτι που το οφείλουμε τόσο στον πλανήτη μας, όσο και στις γενιές που θα 'ρθουν.

DAVIDOUDI A.

e-mail: adavidoudi@sch.gr

ABSTRACT

-“We are surrounded by rubbish, our natural sources are being depleted, the earth’s temperature is increasing...”

-“And what can I do about all of this? There is nothing that I can do.”

This phrase was the reason for our concern and for our resolution to disprove it. The future is in the hands of all of us as long as we understand this. Environment Education offers us the appropriate opportunity to sensitize children at a crucially important age, with satisfactory results. Thus, with this program we tried to help them become aware of the multifaceted problem of rubbish disposal, with the aim of their acquisition of principles and optimistic attitudes. We wanted to proceed even further, to include in the whole process their immediate family as well as their broader environment. And all this with contemporary teaching methods, within processes that will offer them the joy of discovery, the ability to take initiatives, to set and achieve goals.

Our basic orientation is for all of us to learn that the solution is found in reduction in consumption, re-use, recycling. This is something that we owe as much to our planet as to the generations to come.

Λέξεις κλειδιά: σκουπίδια, πρόβλημα, κίνδυνος, δράση, αφαίρεση(μείωση κατανάλωσης – σκουπιδιών), αξιοποίηση, ανακύκλωση, υπερκατανάλωση

1. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΘΕΜΑΤΟΣ

- Τα σκουπίδια αποτελούν ένα πάρα πολύ σοβαρό πρόβλημα του πλανήτη μας, το οποίο απαιτεί άμεση αντιμετώπιση.
- Αν και είναι θέμα με παγκόσμιες διαστάσεις, είναι ταυτόχρονα οικείο και προσίτο στα παιδιά, καθώς αποτελεί κομμάτι της καθημερινότητάς τους. Τα παιδιά έρχονται αντιμέτωπα με τα σκουπίδια στο σπίτι, στο σχολείο, στο δρόμο, στην εκδρομή, παντού.
- Δίνει δυνατότητα για βιωματική και διαθεματική προσέγγιση, ευνοεί την ομαδική εργασία, τον προβληματισμό και την καλλιέργεια κριτικής σκέψης.
- Αναπτύσσει το αισθητικό κριτήριο των παιδιών.
- Δίνει ευκαιρίες για προσωπική επέμβαση των παιδιών και βίωση αισθήματος ικανοποίησης, καθώς νιώθουν ότι μπορούν τα ίδια, ακόμη κι απ' αυτήν την ηλικία, να συμβάλουν στη βελτίωση της κατάστασης του πλανήτη μας. Βοηθάει στην ανάπτυξη της οικολογικής συνείδησής τους, ώστε ξεκινώντας από τα «κοντινά και οικεία», να μπορέσουν σταδιακά να επεκταθούν στα «μακρινά και παγκόσμια».
- Αποτελεί ευκαιρία για άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία και μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς όχι μόνο των παιδιών και ολόκληρης της σχολικής κοινότητας, αλλά και του ευρύτερου περιβάλλοντός τους.

2. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Το πρόγραμμα που ξεκινήσαμε μπορεί να χαρακτηριστεί αρκετά «φιλόδοξο», καθώς οι στόχοι που τέθηκαν από την αρχή ήταν πολλοί και ποικίλοι.

Γνωστικοί

- Γνωριμία με τους τρόπους μείωσης των απορριμμάτων και τη διαδικασία της ανακύκλωσης και χουμοποίησης.
- Γνωριμία με την πορεία των απορριμμάτων μετά τους σκουπιδοτενεκέδες όπου εμείς χωρίς σκέψη τα πετάμε, τη λειτουργία ενός Χ.Υ.Τ.Α., διαφορές του από τις ανεξέλεγκτες χωματερές.
- Αναγνώριση των σκουπιδιών σαν πηγή παραγωγής ενέργειας (βιοαέριο).
- Γνωριμία με τα απορρίμματα σε παλαιότερες, αλλά και σε σύγχρονες κοινωνίες και τους τρόπους διαχείρισής τους σ' αυτές, ώστε να αντιληφθούμε τα αίτια της υπερπαραγωγής τους, αλλά και ότι οι εναλλακτικές μέθοδοι διαχείρισής τους (π.χ. διαχωρισμός στην πηγή) δεν είναι ανέφικτες.
- Κατανόηση της μειονεκτικής θέσης της Ελλάδας σ' αυτόν τον τομέα, αλλά και των δυνατοτήτων βελτίωσης που υπάρχουν, αν προηγηθεί η κατάλληλη ευαισθητοποίηση και συλλογική δράση.
- Συνειδητοποίηση του ότι η φύση ποτέ δε δημιουργεί απορρίμματα, μόνο ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος γι' αυτά.
- Γνωριμία με ποικίλα είδη επαγγελματιών, τις συνθήκες εργασίας και τα προβλήματά τους, (μέσα από επισκέψεις όπως στα εργοστάσια διαλογής και ανακύκλωσης χαρτιού και στο Χ.Υ.Τ.Α.),
- Καλλιέργεια προφορικού και γραπτού λόγου μέσα από συζητήσεις, συνεντεύξεις, παραγωγή κειμένων, ερωτηματολογίων, επιστολών, προσκλήσεων κ.α.
- Άσκηση της μαθηματικής σκέψης και κατανόηση της αναγκαιότητας των μαθηματικών στην επίλυση καθημερινών προβλημάτων .
- Απόκτηση δεξιοτήτων αξιοποίησης βιβλιοθήκης, λεξικών, τύπου, και χειρισμού Η/Υ, φωτογραφικής μηχανής, κ.ά.

Περιβαλλοντικοί

- Γνωριμία με το πρόβλημα των απορριμμάτων και την επιτακτική ανάγκη ελαχιστοποίησης και σωστής διαχείρισής τους.

- Κατανόηση της αξίας της ανακύκλωσης και της συμβολής της στον περιορισμό της χρήσης πρώτων υλών, στη μόλυνση του περιβάλλοντος και στην εξοικονόμηση ενέργειας.
- Απόκτηση αρχών, αξιών, στάσεων και συμπεριφορών «αειφορικών». Π.χ. εθισμός στη διαδικασία διαχωρισμού των σκουπιδιών στην πηγή, σαν στάση ζωής
- Συνειδητοποίηση ότι η συνεισφορά του καθενός μας στα μεγάλα, παγκόσμια προβλήματα, όπως αυτά που σχετίζονται με το περιβάλλον, δεν είναι αμελητέα, αλλά ότι και το περιβάλλον είναι υπόθεση όλων μας.

Συναισθηματικοί

- Ανάπτυξη συναισθηματικών δεσμών των παιδιών της τάξης μεταξύ τους, με τους υπόλοιπους μαθητές του σχολείου, τους δασκάλους και όλο το ανθρώπινο δυναμικό (π.χ. καθαρίστρια), μέσα από διαδικασίες γνωριμίας και συνεργασίας μαζί τους.
- Ενίσχυση του αισθήματος ικανοποίησης και αυτοεκτίμησης, μέσα από την ανάληψη πρωτοβουλιών και την παρουσίαση των εργασιών, γεγονός εξαιρετικά σημαντικό, ιδιαίτερα για τους μαθητές που «δυσκολεύονται» στα συμβατικά μαθήματα του σχολείου.

Ψυχοκινητικοί

- Ανάπτυξη σχεδιαστικών, ζωγραφικών δεξιοτήτων (μίξη χρωμάτων, χρήση πινέλων) και καλλιέργεια της φαντασίας.
- Γνωριμία με διάφορα υλικά κατασκευών.
- Άσκηση στο θεατρικό παιχνίδι.
- Όξυνση όλων των αισθήσεων και ευαισθητοποίησή τους στα χρώματα, στις ομορφιές της φύσης, στους ήχους, στις οσμές.
- Καλλιέργεια δεξιοτήτων αναζήτησης της πληροφόρησης και απόκτηση γνώσεων μέσα από την ενεργή παρατήρηση και έρευνα, βιωματικές και συνεργατικές διαδικασίες καθώς και ανάπτυξη κριτικής σκέψης

Κοινωνικοί

- Διαμόρφωση των μαθητών σε ευαισθητοποιημένους πολίτες, ικανούς να εκφράσουν τη γνώμη τους, να αναπτύξουν επιχειρήματα, να πάρουν αποφάσεις, να αναλάβουν πρωτοβουλίες, να προτείνουν λύσεις και να δράσουν.
- Άσκηση των παιδιών, ώστε να μάθουν να λειτουργούν σαν ομάδα, να αποδέχονται και να σέβονται τον άλλο, να μην προβάλλουν το «εγώ» μπροστά στο «εμείς».
- Το σχολείο να πάψει να είναι ένα κλειστό σύστημα και να έρθει σε επαφή με τον κοινωνικό περίγυρο (οικογένειες παιδιών, φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης κ.ά.)

Διδακτικοί

- Μέσα από ζωντανές, βιωματικές διαδικασίες, την αυτενέργεια και την αλληλοβοήθεια η γνώση αποκτάται πολύ πιο εύκολα και από το σύνολο των μαθητών.

3. ΜΕΘΟΔΟΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

- Μέθοδος σχεδίου εργασίας (project) (προβληματισμός- συζήτηση-αναζήτηση πληροφοριών-συγκέντρωση στοιχείων -επεξεργασία - ταξινόμηση - αξιολόγηση - προτάσεις-παρουσίαση)
- Μελέτη πεδίου. Επισκέψεις σε Χ.Υ.Τ.Α., Πάρκο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης που υπήρξε παλιός σκουπιδότοπος, εργοστάσιο διαλογής, ανακύκλωσης χαρτιού κλπ.
- Μέθοδος επίλυσης προβλήματος (χρησιμοποίηση κάδων ανακύκλωσης, κομποστοποίηση, φύτεμα παρτεριών)
- Παιχνίδι ρόλων
- Θεατρικό παιχνίδι
- Συνεντεύξεις
- Καταιγισμός ιδεών
- Έρευνα σε περιοδικά, άρθρα εφημερίδων, Η/Υ κ.ά

- Περιβαλλοντικό μονοπάτι

4. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Όλα ξεκίνησαν από την αρχή της χρονιάς καθώς τα παιδιά προβληματίστηκαν από την εικόνα του σχολικού χώρου τους και τις προτροπές των δασκάλων να πετάν τα σκουπίδια μέσα στους κάδους, ώστε να τον διατηρούν καθαρό. Αποφασίσαμε λοιπόν όλοι μαζί να εξετάσουμε γιατί γίνεται τόσοσ λόγος για το θέμα σκουπίδια. Το πρόβλημα είναι ότι ασχημίζουν την αυλή μας, ή κρύβεται και κάτι σοβαρότερο πίσω απ' αυτά;

Σαν πρώτο βήμα τα παιδιά, που ήταν ήδη χωρισμένα σε ομάδες από την αρχή της χρονιάς, έγραψαν σε χαρτί του μέτρου, ακτινωτά γύρω από τη λέξη σκουπίδια, κάθε άλλη σχετική που τους ερχόταν στο νου.

Στη συνέχεια ανοίξαμε τα λεξικά, βρήκαμε την κυριολεκτική και μεταφορική έννοια των λέξεων «σκουπίδι», «απορρίμμα», «απορρίπτω» και σχηματίσαμε προτάσεις μ' αυτές. Σ' αυτό το σημείο συζητήσαμε τον τίτλο του προγράμματος μας «Απορρίμματα. Να τα ... απορρίψουμε;»

Ήδη κάποια παιδιά είχαν ορισμένες γνώσεις κι έτσι από την αρχή της χρονιάς τοποθετήσαμε μέσα στην τάξη μας κάδους και μαζεύαμε τα άχρηστα χαρτιά, αλουμίνια και πλαστικά. Φροντίζαμε να είναι πραγματικά άχρηστα όμως. Έτσι περιορίσαμε, όσο μπορούσαμε, τις φωτοτυπίες, δηλαδή πολλές φορές χρησιμοποιούσαμε και τις δύο όψεις του χαρτιού, πριν το πετάξουμε στην ανακύκλωση. Αξιοποιήσαμε επίσης τους κάδους ανακύκλωσης μπαταριών της εταιρίας ΑΦΗΣ που υπήρχαν στο σχολείο μας, φέρνοντας άδειες μπαταρίες από τα σπίτια μας.

Καθαρίσαμε την αυλή του σχολείου μας, καταγράψαμε το είδος των σκουπιδιών που συγκεντρώσαμε και τα χωρίσαμε σε διάφορες κατηγορίες.

Συνεχίσαμε την έρευνά μας βγαίνοντας και στο χώρο γύρω από το σχολείο μας. Ο περίπατος αυτός διάρκειας περίπου δύο ωρών ήταν πραγματικά αποκαλυπτικός. Όσα είδαμε και όσα ακούσαμε εντυπωσίασαν όχι μόνο τα παιδιά, αλλά κι εμένα την ίδια που δεν περίμενα ότι σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα θα γνωρίζαμε τόσα πολλά.

Γιατί υπήρχαν οι κάδοι, παντού όμως υπήρχαν και πεταμένα σκουπίδια! «Μήπως και η φύση δημιουργεί σκουπίδια;», σκεφτήκαμε. Γιατί ήταν ακόμη φθινόπωρο και παντού υπήρχαν σκορπισμένα φύλλα. Κι όμως, τα φύλλα δεν είναι σκουπίδια! Σύντομα ξαναγυρίζουν στη γη, γίνονται μάλιστα και χρήσιμο λίπασμα.

Συνεχίσαμε τον περίπατό μας σε μια «παιδική χαρά» με τη συνοδεία ενός αδέσποτου σκύλου. Ήταν τέτοια η κατάσταση που επικρατούσε εκεί που μια μαθήτρια πρότεινε να την ονομάσουμε «Σκυλίσια Σκουπιδολύτη»

Συναντήσαμε ακόμη ανθρώπους που συγκέντρωναν τα άχρηστα χαρτιά για να τα πάνε στους κάδους ανακύκλωσης κι άλλους που εκείνη τη στιγμή πετούσαν τα σκουπίδια τους στο δρόμο. Μ' όλους αυτούς συζητήσαμε κι αφού φωτογράφησαμε όσα μας εντυπωσίασαν, εκτυπώσαμε τις φωτογραφίες και τις μοιράσαμε σε κάθε ομάδα που έγραψε τα σχόλιά της

Εκτός απ' αυτόν τον περίπατο συνεχίσαμε την έρευνά μας και στο σπίτι μας, συμπληρώνοντας σχετικά ερωτηματολόγια. Καταγράψαμε λοιπόν τα είδη των σκουπιδιών που πετάμε στο σπίτι μας, τα πλαστικά και είδη μιας χρήσης που χρησιμοποιεί η οικογένειά μας, καθώς και τα είδη που συγκεντρώνουμε στα σπίτια μας με σκοπό να τα ξαναχρησιμοποιήσουμε ή να τα ανακυκλώσουμε. Επίσης ψάξαμε πού υπάρχουν κάδοι ανακύκλωσης στο Ρετζίκι, την κοινότητά μας.

Διαπιστώσαμε ότι τα περισσότερα σκουπίδια μας είναι χάρτινες και πλαστικές συσκευασίες, αλουμινόχαρτα και υπολείμματα φαγητών. Στη συνέχεια, κατά ομάδες, συγκεντρώσαμε πληροφορίες για το χαρτί, πλαστικό, αλουμίνιο, γυαλί και μπαταρίες. Τις παρουσιάσαμε στους συμμαθητές μας και τις καταγράψαμε σε χαρτόνια που αναρτήσαμε στην τάξη μας και στους διαδρόμους του σχολείου μας.

Παράλληλα παρακολουθήσαμε βιντεοκασέτα σχετική με τη διαδικασία ανακύκλωσης χαρτιού, αλουμινίου, γυαλιού, μαζί με τα παιδιά της φετινής Ε₂ τάξης που είχαν δουλέψει πέρυσι ανάλογο πρόγραμμα. Εκμεταλλευτήκαμε την εμπειρία τους κι έτσι μέσα από συνεντεύξεις που τους πήραμε κι εμείς μάθαμε περισσότερα πράγματα και σ' αυτούς δώσαμε την ευκαιρία να τα ξαναθυμηθούν και να μας τα μεταδώσουν.

Στη μελέτη του θέματος μας βοήθησαν οι επισκέψεις που πραγματοποιήσαμε στο Κ.Π.Ε. Κορδελιού, στο Χ.Υ.Τ.Α. στους Ταγαράδες όπου είδαμε και το Κέντρο Διαλογής Χαρτιού, Πλαστικού και Αλουμινίου καθώς και μια μονάδα παραγωγής βιοαερίου από τα σκουπίδια του Χ.Υ.Τ.Α.. Λίγο αργότερα πήγαμε στο Περιβαλλοντικό Πάρκο Θέρμης, έναν πολύ όμορφο χώρο, ιδανικό για εκδρομή και παιχνίδι, που όμως ήταν πρώην σκουπιδότοπος. Εκεί μας έγινε μια ενημέρωση σχετική με τα απορρίμματα από υπευθύνους του Ο.Τ.Α. Τον κύκλο αυτών των επισκέψεων τον ολοκληρώσαμε με μια ξενάγηση, λίγες μέρες αργότερα, στο εργοστάσιο ανακύκλωσης χαρτιού στη ΜΕΛ ΑΕ, στον Αγ. Αθανάσιο.

Όλες αυτές οι επισκέψεις που κάναμε ήταν πράγματι πολύ κατατοπιστικές και μας βοήθησαν να συνειδητοποιήσουμε ότι τίποτε δεν είναι άχρηστο, ενώ αντίθετα πάρα πολλά απ' αυτά που πετάμε μπορούν να ξαναχρησιμοποιηθούν ή να ανακυκλωθούν.

Αποφασίσαμε λοιπόν να προσπαθήσουμε να φτιάξουμε και στην τάξη μας ανακυκλωμένο χαρτί, από τα χαρτιά που ήδη συγκεντρώναμε σε χωριστό κάδο.

Φωτογραφία 1: Φτιάχνουμε ανακυκλωμένο χαρτί στην τάξη μας.

Φωτογραφία 2: Θάβουμε διάφορα υλικά στην αυλή του σχολείου μας

Επίσης κάναμε κι ένα πείραμα. Σε μια άκρη του παρτεριού μας θάψαμε διάφορα υλικά, όπως χαρτοπετσέτα, φλούδες από μήλο, ένα κουτάκι από αλουμίνιο και ένα κομμάτι από πλαστικό μπουκάλι, τοποθετώντας και το κατάλληλο ταμπελάκι πάνω απ' το καθένα. Θέλαμε να ελέγξουμε και μόνοι μας ποια απ' αυτά τα υλικά θα έχουν αλλοιωθεί και πόσο.

Ασχοληθήκαμε όμως και με διάφορες κατασκευές. Με το χαρτί που συγκεντρώσαμε στον κάδο ανακύκλωσης της τάξης μας και με παλιές εφημερίδες φτιάξαμε χριστουγεννιάτικες μπάλες καθώς και ψηφιδωτά-κολλάζ. Επίσης συντάξαμε κόμικς που αφορούσαν το περιβάλλον μας και την προστασία του. Απ' αυτά πήραμε την ιδέα και κατασκευάσαμε μόνοι μας τις προσκλήσεις για την τελική μας εκδήλωση. Ζωγραφίσαμε και αφίσες που τις στείλαμε στο Υπουργείο Μακεδονίας - Θράκης. Μία απ' αυτές μάλιστα επιλέχθηκε ώστε να διακοσμήσει το έντυπο του προγράμματος της ημερίδας για το περιβάλλον που πραγματοποιήθηκε στο υπουργείο. Επίσης από την αρχή της

χρονιάς συγκεντρώσαμε φύλλα και άλλα φυσικά υλικά, τα αποξηράναμε και φτιάξαμε κι άλλα έργα. Κι όχι μόνο αυτά. Φέραμε από το σπίτι μας τη χάρτινη συσκευασία από το γάλα που είχαμε πει την προηγούμενη ημέρα και αντί να την πετάξουμε, χρησιμοποιώντας την ιδέα του κ. Βορρέ, «φιλοτεχνήσαμε» μια χάρτινη αγελάδα.

Φωτογραφία 3: Γίναμε λουλούδια που ομορφαίνουν τη φύση

Φωτογραφία 4: Μπροστά στο έργο που μόλις ζωγραφίσαμε.

Φωτογραφία 5: Τα ψηφιδωτά μας

Μέσα από συνεντεύξεις που πήραμε από παππούδες και γενικά μεγαλύτερους ανθρώπους, μάθαμε ότι παλαιότερα τα σκουπίδια ήταν ελάχιστα, αφού τίποτα σχεδόν δεν πετιόταν κι όλα αξιοποιούνταν. Μελετήσαμε ακόμη την κατάσταση που επικρατεί σε άλλες αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης και την Αυστραλία και η σύγκριση μάς φάνηκε τραγική. Εκεί οι άνθρωποι εδώ και πολλά χρόνια είναι ενημερωμένοι και ευαισθητοποιημένοι, η ανακύκλωση είναι καθημερινή και αυτονόητη δραστηριότητά τους, τόσο σε ατομικό, όσο και σε επίπεδο κράτους. Γιατί μόνο με τη συνεργασία αυτών των παραγόντων μπορούμε να έχουμε άμεσα αποτελέσματα, όπως στην Αυστραλία για παράδειγμα που, όπως διαβάσαμε, κατάφεραν να περιορίσουν τη χρήση της πλαστικής σακούλας στο 1/3 σε διάστημα μόλις 20 μηνών. Έτσι καταλάβαμε ότι όλοι πρέπει να προσπαθήσουμε ώστε να λυθεί το πρόβλημα που λέγεται «σκουπίδια».

Ξεκινήσαμε αυτήν την προσπάθειά μας γράφοντας όλοι μαζί γράμμα προς τον Πρόεδρο της Κοινοτήτάς μας στο οποίο του αναφέραμε κάποιους προβληματισμούς μας και τις λύσεις που προτείνουμε. Τον επισκεφτήκαμε στο γραφείο του και του ζητήσαμε να μας βοηθήσει να προμηθευτούμε τις παραπάνω τσάντες κι αυτός ανταποκρίθηκε.

5. ΔΡΑΣΕΙΣ-ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Θελήσαμε λοιπόν από τη θεωρία να περάσουμε στην πράξη. Το «Να αναλάβουμε αμέσως δράση», έγινε το βασικό σύνθημά μας.

Πήραμε μέρος, μαζί με πολλά άλλα παιδιά απ' όλα τα σχολεία των Πεύκων στη δεντροφύτευση που οργάνωσε η Κοινοτήτά μας, ενώ την ίδια μέρα φυτέψαμε και εποχιακά λουλούδια στην αυλή του σχολείου μας.

Μία από τις σημαντικότερες πιστεύω δράσεις μας ήταν ότι κάθε Παρασκευή φέρναμε από τα σπίτια μας τα πλαστικά και τα αλουμίνια που ανακυκλώνονταν και τα πετούσαμε στον αντίστοιχο κάδο ανακύκλωσης που υπήρχε έξω απ' το σχολείο μας. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι όλη την προηγούμενη χρονιά δεν υπήρχε κανένας κάδος ανακύκλωσης κοντά μας, παρά τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής που δουλεύαμε και παρά τις επανειλημμένες εκκλήσεις μας προς τον Ο.Τ.Α. Έτσι αισθανθήκαμε ιδιαίτερα ικανοποιημένοι φέτος, όταν στα τέλη του φθινοπώρου είδαμε έξω απ' το σχολείο μας δύο κάδους ανακύκλωσης χαρτιού κι έναν πλαστικού - αλουμινίου. Και

φυσικά δεν τους αφήσαμε ανεκμετάλλευτους, παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζαμε και παρά το γεγονός ότι κάμποσες φορές βρίσκαμε τον τελευταίο αυτό κάδο γεμάτο κι έτσι δεν μπορούσαμε να πετάξουμε τα σκουπίδια μας και τα ξαναγυρίζαμε πίσω στην τάξη μας. Ευτυχώς που δε μύριζαν...

Φωτογραφία 6 : Χαρούμενοι μπροστά στο δεντράκι που μόλις φυτέψαμε .

Φωτογραφία 7: Πηγαίνουμε να πετάξουμε τα σκουπίδια μας στους κάδους ανακύκλωσης

Επίσης ξαναστήσαμε στην αυλή μας τον κάδο κομποστοποίησης που λειτουργούσε και την προηγούμενη χρονιά, όπου φροντίζαμε να πετάμε φλούδες από φρούτα, υπολείμματα λαχανικών, κομμένα λουλούδια ή χόρτα κ.ά. που φέρναμε συνήθως απ' τα σπίτια μας.

Όσα μάθαμε θελήσαμε να τα κάνουμε γνωστά και στους συμμαθητές μας, όλων των τάξεων του 2^{ου} και 3^{ου} Δημ. Σχολ. με το οποίο συστεγαζόμαστε. Έτσι όλοι μαζί συντάξαμε φυλλάδια που τους τα μοιράσαμε.

Αυτά που διαβάσαμε για τις πλαστικές σακούλες και τις επιπτώσεις τους στη φύση, στα ζώα και στα ψάρια, αλλά και σ' εμάς μας προβληματίσαν ιδιαίτερα. Παίξαμε ένα παιχνίδι ρόλων, με παιδιά που κρατούσαν πλαστική, πάνινη και χάρτινη σακούλα –διχτάκι δεν μπορέσαμε να βρούμε και το καθένα υποστήριζε, με επιχειρήματα, ότι η δικιά του σακούλα έχει τα περισσότερα πλεονεκτήματα. Έτσι σκεφτήκαμε να αναλάβουμε μια συμβολική έστω εκστρατεία εναντίον της πλαστικής σακούλας. Με την οικονομική υποστήριξη της Κοινότητάς μας προμηθευθήκαμε πάνινες τσάντες, που τις στολίσαμε με μια δική μας ομαδική ζωγραφιά. Εφτιαξε κι ο καθένας μας ένα πλακάτ με το δικό του σύνθημα που αφορούσε την προστασία του περιβάλλοντος και πραγματοποιήσαμε την Τρίτη 30.5.2006 μια ειρηνική «διαδήλωση».

Φωτογραφία 8: Η διαδήλωση στους δρόμους της κοινότητάς μας.

Φωτογραφία 9: Μοιράζουμε φυλλάδια και πάνινες τσάντες στους πελάτες του super-market

Να και οι στίχοι που τραγουδώσαμε πάνω στη μουσική του «Καραγκιόζη»:

Είμαστε παιδιά Γ2 τάξης
Να σου πούμε θέλουμε
σκουπίδια μην πετάξεις.
Ανακύκλωση κάν' αμέσως τώρα
γιατί θα 'ρθει η στιγμή
που θα τα χάσεις όλα.

Ελάτε όλοι τώρα , ελάτε όλοι μαζί
να μαζέψουμε κάθε σκουπίδι,
να 'ναι όλη η Γη μας τελείως καθαρή
και να ζούμε σαν σε παραμύθι, παραμύθι...

Να θυμάσαι εσύ πάντα 3ΑΛΦΑ,
γιατί από στιγμή σε στιγμή
θα 'χεις κακά μαντάτα.
Ο πλανήτης μας έχει πυρετό
κι όσο αυτός θα καίγεται θα καώ κι εγώ.

Ελάτε όλοι τώρα , ελάτε όλοι μαζί
να μαζέψουμε κάθε σκουπίδι,
να 'ναι όλη η Γη μας τελείως καθαρή
και να ζούμε σαν σε παραμύθι, παραμύθι...

Ξεκινήσαμε από το σχολείο μας τραγουδώντας το παραπάνω τραγούδι με λόγια που εμείς γράψαμε και πήγαμε στο σούπερ μάρκετ της περιοχής μας, όπου μετά από σχετική ενημέρωση, μοιράσαμε στους πελάτες από μία πάνινη τσάντα, καθώς κι ένα φυλλάδιο που είχαμε συντάξει, σχετικό με τα προβλήματα που δημιουργεί η χρήση της πλαστικής σακούλας και οδηγίες για τον περιορισμό της. Προτείναμε λοιπόν να μην ντρεπόμαστε να ξαναχρησιμοποιήσουμε τις πλαστικές σακούλες που έχουμε στα σπίτια μας, ή κάποια χάρτινη σακούλα. Σίγουρα όμως η καλύτερη λύση είναι η πάνινη τσάντα ή έστω το παλιό διχτάκι των γιαγιάδων μας. Συνεχίσαμε τη διαδήλωση μας περνώντας από το 1^ο Δημ. Σχολείο, το Γυμνάσιο, ένα νηπιαγωγείο, καθώς κι από την Κοινότητα. Δεν μπορούμε να πούμε ότι δεν κουραστήκαμε, το αντίθετο μάλιστα, καθώς ο καιρός ήταν πολύ ζεστός. Η ικανοποίηση μας όμως ήταν μεγάλη, γιατί όλος ο κόσμος μας υποδέχτηκε ιδιαίτερα θερμά και νιώσαμε ότι κάναμε κάτι σημαντικό.

Κάτι άλλο που οργανώσαμε ήταν ένα παζάρι για το τέλος της σχολικής χρονιάς.

Γιατί με την ολοκλήρωση του προγράμματός μας καταλάβαμε ότι η λύση για το πρόβλημα των σκουπιδιών είναι τα **3Α**. Δηλαδή:

ΑΦΑΙΡΕΣΗ: Να περιορίσουμε αυτά που αγοράζουμε, να μην είμαστε καταναλωτές. Επίσης να αποφεύγουμε τα προϊόντα με τις μεγάλες και πολύπλοκες συσκευασίες.

ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ: Δηλαδή να μην πετάμε ό,τι με την πρώτη ματιά μας φαίνεται άχρηστο, ίσως μπορούμε να το ξαναχρησιμοποιήσουμε, εμείς ή κάποιος άλλος.

ΑΝΑΚΥΚΛΩΣΗ: να πετάμε στους ειδικούς κάδους ό,τι ανακυκλώνεται. Έτσι δε μολύνεται η γη και κάνουμε οικονομία στην ενέργεια και στους φυσικούς πόρους.

Το παζάρι λοιπόν που οργανώσαμε είχε αυτό το κεντρικό σύνθημα. «Μπορεί κάποιος άλλος να χρειάζεται αυτό που για μας είναι άχρηστο». Απευθυνθήκαμε σ' όλα τα παιδιά –κι όχι μόνο - του 2^{ου} και 3^{ου} Δημοτικού, αφού ξέραμε ήδη ότι η λύση σε κάθε πρόβλημα επιτυγχάνεται μόνο με τη συλλογική προσπάθεια. Η ανταπόκριση στο κάλεσμά μας στάθηκε ιδιαίτερα ικανοποιητική. Συγκεντρώσαμε πλήθος από ρούχα, παιχνίδια, βιβλία, παζλ, ακόμη και είδη οικιακής χρήσης. Στήσαμε μόνοι μας τους πάγκους, γράψαμε τα καρτελάκια με τις τιμές αλλά ζωγραφίσαμε και αφίσες για την προώθηση του παζαριού μας. Και πράγματι η συνέχεια ήταν εντυπωσιακή. Το

παζάρι μας εγκαινιάστηκε μετά την παρουσίαση του προγράμματός μας με πλήθος αγορών από μικρούς και μεγάλους και η λειτουργία του συνεχίστηκε και στα διαλείμματα των επόμενων ημερών. Τελικά μαζέψαμε το ποσό των 290 €. Τα χρήματα αυτά τα διαθέσαμε στο **Ελληνικό Παιδικό Χωριό** που βρίσκεται κοντά στην κοινότητά μας και φιλοξενεί παιδιά που για διάφορους λόγους ζουν μακριά από τις οικογένειές τους και στην **UNICEF**. Θελήσαμε έτσι να εκφράσουμε έμπρακτα το ενδιαφέρον μας για τους συνανθρώπους μας που έχουν ανάγκη, είτε αυτοί βρίσκονται δίπλα μας, είτε πολύ μακριά μας. Η επίσκεψή μας μάλιστα στο Παιδικό Χωριό για να τους παραδώσουμε τα χρήματα, αλλά και ρούχα που είχαμε μαζέψει με το παζάρι και δεν είχαν πουληθεί, ήταν μια ξεχωριστή εμπειρία που μας γέμισε χαρά και ικανοποίηση.

Φωτογραφία 10: Το παζάρι μας

Φωτογραφία 11: Το θεατρικό μας

Όλα όσα μάθαμε τα παρουσιάσαμε σε ειδική **ημερίδα** που περιλάμβανε και ένα θεατρικό που βασιζόταν στις εμπειρίες όλης της χρονιάς. Οι προσκλήσεις, τα σκηνικά μας και τα περισσότερα «κουστούμια» μας ήταν επίσης δικές μας δημιουργίες.

6. ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Η αξιολόγηση του προγράμματος πραγματοποιήθηκε σε τρία στάδια:

Η αρχική αξιολόγηση είχε κυρίως διερευνητικό χαρακτήρα. Εξέτασε τις γνώσεις των παιδιών για τα απορρίμματα και τη διαχείρισή τους, αλλά και τις απόψεις τους, τα συναισθήματά τους, τις στάσεις και τη συμπεριφορά τόσο την προσωπική όσο και της οικογένειάς τους. Αναζήτησε επίσης προτάσεις των παιδιών για την επίλυση αυτού του προβλήματος. Πραγματοποιήθηκε με τη συμπλήρωση σχετικού ερωτηματολογίου από τα παιδιά, ενώ κάποιες απαντήσεις δόθηκαν σε συνεργασία με το οικογενειακό περιβάλλον, το οποίο άλλωστε είναι υπεύθυνο σε μέγιστο βαθμό για τις αρχές και τα «πιστεύω» των παιδιών. Η αξιολόγηση έγινε επίσης κατά τη διάρκεια της «ιδεοθύελλας» της σχετικής με τη λέξη σκουπίδια, αλλά κυρίως μέσα από τις συζητήσεις και την παρατήρηση της συμπεριφοράς των παιδιών.

Στη συνέχεια, με την εξέλιξη του προγράμματος, διαπιστώθηκε η κατάκτηση της γνώσης και η αλλαγή στάσης μέσα απ' όλες τις διαδικασίες που ακολουθήθηκαν, οι οποίες όμως σε καμία περίπτωση δεν είχαν σαν αυτοσκοπό την αξιολόγηση. Φάνηκε στις συζητήσεις των παιδιών, τα κείμενα τους, τις ζωγραφιές, τα κόμικς, τις αφίσες, τα φυλλάδια προς τους συμμαθητές όλου του σχολείου τους και τους συμπολίτες τους, την επιστολή προς τον πρόεδρο της κοινότητάς μας, τα πλακάτ, τα παιχνίδια ρόλων, το τραγούδι τους κ.ά.. Η παρατήρηση κατέδειξε την απόκτηση αειφορικών αξιών καθώς τα παιδιά έριχναν συστηματικά τα καθημερινά τους σκουπίδια στους ειδικούς κάδους που είχαμε μέσα στην τάξη μας, και τα περισσότερα έφερναν τα οργανικά και κυρίως τα ανακυκλώσιμα σκουπίδια από τα σπίτια τους (παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν αφού σ' αυτή τη διαδικασία έπρεπε να εμπλακούν και άλλα μέλη της οικογένειας - συνήθως η μητέρα - και τα περισσότερα χρησιμοποιούσαν λεωφορείο για να μετακινηθούν προς το σχολείο).

Η τελική αξιολόγηση έγινε επίσης με συμπλήρωση ερωτηματολογίου παρόμοιου με το αρχικό, εμπλουτισμένου όμως και με κάποιες άλλες, πιο «ειδικές» ερωτήσεις. Τα αρχικά φύλλα όπου τα παιδιά είχαν καταγράψει λέξεις σχετικές με τα σκουπίδια είχαν φυλαχθεί και συμπληρώθηκαν από τις ίδιες ομάδες με καινούρια στοιχεία. Κάθε είδους παρατηρήσεις, σχόλια και κείμενα που συντάχθηκαν προς το τέλος της χρονιάς έδειξαν την αλλαγή της στάσης τους. Ήταν πια πολύ συνηθισμένο σε κάθε εξόρμηση που κάναμε έξω από το σχολείο τα παιδιά να σχολιάζουν την ποσότητα των σκουπιδιών που έβλεπαν, την ύπαρξη ή μη κάδων. Φράσεις όπως «Κυρία, κοιτάξτε ένας κάδος για χαρτί!», για παράδειγμα, ήταν πολύ συχνές.

Τέλος η ημερίδα παρουσίασης του προγράμματος έδωσε την ευκαιρία να γίνει ευρύτερα γνωστή και να «αξιολογηθεί» πάρα πολύ θετικά η όλη δουλειά των παιδιών.

Η πιο σίγουρη όμως νομίζω «μέθοδος αξιολόγησης» του όλου προγράμματος ήταν η προθυμία των παιδιών να συμμετέχουν σ' αυτό, το τραγούδι τους και η χαρά που φαινόταν στα μάτια τους όταν για παράδειγμα διασχίζαμε τους δρόμους της κοινότητάς με τα πλακάτ για την προστασία του πλανήτη μας, μοίραζαν τις πάνινες τσάντες στους πελάτες του σούπερ μάρκετ και εισέπρατταν τα «μπράβο» του κόσμου. Η ικανοποίηση που φώτιζε τα πρόσωπά τους όταν ετοιμάζαν το παζάρι με τα χρησιμοποιημένα αντικείμενα και ακόμη περισσότερο όταν δώρισαν τις εισπράξεις απ' αυτό στα παιδιά της UNICEF και του Ελληνικού Παιδικού Χωριού, ενώ τα ίδια άκουγαν πλήθος από ευχές και καλά λόγια.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τα πρόγραμμά μας που πραγματοποιήθηκε από τα 28 παιδιά της Γ₂ τάξης του σχολείου μας, άρχισε τον Οκτώβριο του 2005 και ολοκληρώθηκε τον Ιούνιο του 2006. Σε μια προσπάθεια αξιολόγησής του μπορούμε να πούμε ότι οι στόχοι που είχαμε θέσει από την αρχή επιτεύχθηκαν σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό.

Αυτό φάνηκε όχι μόνο μέσα από τις μεθόδους αξιολόγησης όπως αναφέρθηκαν παραπάνω, αλλά και από τα σχόλια των οικείων τους, οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις ανέφεραν ότι πλέον έχουν αλλάξει στάση στο σπίτι τους και πολλές φορές, ακόμη κι όταν οι ίδιοι δυσκολεύονται, εξαιτίας των παιδιών, προσπαθούν να συγκεντρώσουν τα υλικά που προορίζονται για ανακύκλωση.

Η ανακύκλωση όμως είναι και διασκεδαστική!!! Αυτό δήλωναν τα παιδιά όταν βγαίναμε από την τάξη για να πετάξουμε τα «σκουπίδια» μας κι όταν όλοι μαζί τα πατούσαμε, για να μειωθεί ο όγκος τους.

Μέσα από το πρόγραμμα επίσης τα παιδιά συνειδητοποίησαν ότι και τα ίδια, παρόλο που είναι μικρά, μπορούν να αναλάβουν πρωτοβουλίες και να προχωρήσουν σε ενέργειες με ουσιαστικά αποτελέσματα για τη σωτηρία του πλανήτη μας αλλά και για τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής τόσο της προσωπικής τους, όσο κι άλλων ανθρώπων κοντινών - όπως τα παιδιά του Ελληνικού Παιδικού Χωριού S.O.S.- αλλά και κάποιων που βρίσκονται πολύ πιο μακριά -μέσω της δωρεάς που έκαναν προς την UNICEF.

Όλα όσα έμαθαν και έζησαν θέλησαν να τα κάνουν γνωστά στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο μέσα από τα φυλλάδια που μοίρασαν, την πρωτοβουλία τους απέναντι στον πρόεδρο της κοινότητας, την προσπάθεια ευαισθητοποίησης των συμμαθητών και όλων των συμπολιτών μας,

Εισέπραξαν επίσης τους επαίνους και την επιβράβευση ακόμη κι από άγνωστους ανθρώπους, όπως στη διάρκεια της τελικής ημερίδας παρουσίασης του προγράμματος, αλλά κυρίως όταν κάναμε τη «διαδήλωση» μέσα στους δρόμους της κοινότητάς μας και μοιράσαμε τις τσάντες στο super market. Και σίγουρα η ικανοποίησή τους που ήταν μεγάλη, μπορεί να αποτελέσει κίνητρο για ανάλογες ενέργειες και στο μέλλον.

Το σίγουρο βέβαια είναι ότι η προσπάθεια δεν πρέπει να σταματήσει με τη λήξη του σχολικού έτους. Ο σπόρος έχει πέσει, για να φουντώσει όμως χρειάζονται συντονισμένες ενέργειες τόσο από το σχολείο κατά την επόμενη σχολική χρονιά, όσο κι απ' όλες τις οικογένειες, αλλά και από ευρύτερους φορείς: το κράτος, την κοινότητα, τον Ο.Τ.Α. και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Το θετικό είναι ότι γίνονται βήματα. Το Σεπτέμβριο δεν υπήρχε ούτε ένας κάδος ανακύκλωσης έξω από το σχολείο μας, παρά τα προγράμματα περιβαλλοντικής που δουλεύαμε πέρυσι και τις εκκλήσεις μας προς τον Ο.Τ.Α. και την Κοινότητα. Κατά το Νοέμβριο τοποθετήθηκαν δύο κάδοι ανακύκλωσης χαρτιού κι ένας ανακύκλωσης πλαστικού-αλουμινίου. Μάλιστα σ' όλο το Ρετζίκι υπήρχαν μόνο 2-3 τέτοιοι κάδοι ανακύκλωσης. Με τη λήξη του σχολικού έτους είδαμε ότι έχουν τοποθετηθεί κάμποσοι κάδοι ανακυκλώσιμων υλικών (συσκευασιών) σε αρκετά σημεία. Αυτό που απομένει είναι όλοι μας - μεγάλοι και μικροί - αφού συνειδητοποιήσουμε ότι η ΓΗ μας πραγματικά κινδυνεύει και μαζί της κινδυνεύουμε και μεις, να τους αξιοποιήσουμε.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΖΩΗ, όπως είναι και το σύνθημα που διάλεξαν τα παιδιά για τις πάνινες τσάντες τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Σακκά - Νικολακοπούλου Ν., (2004), *Χτίζοντας το σχολείο του αύριο*, Αθήνα: Φυτράκη.
2. Υ.Π.Ε.ΧΩ.Δ.Ε (2002), *Απλές συμβουλές για την προστασία του περιβάλλοντος*, Αθήνα: Υ.Π.Ε.ΧΩ.Δ.Ε.
3. Μακκέν Φ. (1996), *Δραστηριότητες για το περιβάλλον*, Πατάκη
4. Παπανικολάου Ρ. (2001), *Με φαντασία και υλικά από τη φύση*, Θεσσαλονίκη: Μικρός Πρίγκηπας
5. Κασωτάκης Ε.Α., (2003), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο σχολείο*, Κασωτάκης.
6. Κολ Μ.Α. – Γκένερ Σ. (1995), *Τα παιδιά δημιουργούν με υλικά από το περιβάλλον*, Πατάκη
7. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2002), *Επιλέγουμε ένα πιο οικολογικό μέλλον*, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
8. Ευρωπαϊκός Οδηγός Διαχείρισης Απορριμμάτων (2005), *Οργανισμός Προστασίας περιβάλλοντος της Κοπεγχάγης*, Ελληνική έκδ. από Σύνδεσμο Ο.Τ.Α. Μείζονος Θεσσαλονίκης
9. Janva J.- The Earth Works Group (1990), *50 απλά πράγματα που μπορεί να κάνουν τα παιδιά για να σώσουν τη γη*, Αθήνα: Το Ποντίκι
10. Καραγιάννη-Τόλκα Μ. (1992), *Η κυρία ανακύκλωση και οι φίλοι της*, Αθήνα: Μύθος-Λιβάνη
11. Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης – «Οικολογικά Σχολεία»- Βιβλίο Δ' Απορρίμματα
12. Φλογαίτη Ε. Μέρτζιου Ε. (1995) *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο Δημοτικό Σχολείο* – Ίδρυμα Μποδοσάκη, WWF Ελλάς
13. Απανωμεριτάκη Ο.- Βαχτσεβάνου Μ. (2004), *Οδηγός για περιβαλλοντικά ταξίδια*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Γρ. Π.Ε. Δ/σεων Π.Ε. Ανατ. & Δυτ. Θεσ/νίκης
14. Κ.Π.Ε. Σουφλίου (1998), *Διαχείριση Απορριμμάτων – Ανακύκλωση*
15. <http://www.14gymnasio.gr/programs/perivallon>
16. www.go.recycle.gr
17. www.greenpeace.gr
18. www.ecorec.gr
19. www.kathimerini.gr
20. www.wwf.gr
21. Παρασκευόπουλος Σ. – Κορφιάτης Κ. (2003) *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Θεσ/νίκη: Χριστοδουλίδη
22. *Θησαυρός από Σκουπίδια* – Ερευνητές
23. Περιοδικό «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση» (Γραφείο Π.Ε. Ανατ. Θεσσαλονίκης)
24. Περιοδικό «Περιβάλλον και παιδί» (Γραφείο Π.Ε. Δυτ. Θεσ/νίκης)
25. Περιοδικό ΠΕΥΚΟ-ΟΡΑΜΑ
26. Περιοδικό «Για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση» (εκδ. Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε)
27. Περιοδικό ΟΙΚΟ της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
28. Φυλλάδια του Συνδέσμου Ο.Τ.Α. Θεσσαλονίκης